

Wójcik, Zbigniew J.

Krystyna Kowalska (1915-1994)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 40/4, 87-94

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRYSTYNA KOWALSKA
(1915–1994)

Pierwsze moje kontakty robocze dokumentuje dedykacja na Jej książce o Benedyckie Dybowskiem – 16 V 1967 r. Wtedy właśnie otrzymałem do weryfikacji listę osób zakwalifikowanych do słownika biologów polskich. Z dnia 12 I 1974 r. pochodzi Jej zapis w książce o Oktawiuszu Bourmeisterze-Radoszkowskim. Wówczas już weryfikowaliśmy nadesłane do słownika biogramy. Pozostała zatem w mojej pamięci jako inicjator i główny twórca, ogłoszonego w 1987 r., *Słownika biologów polskich*, dzieła którego – z uwagi na ciężką chorobę – nie mogła doprowadzić do końca.

Krystyna Czesława Kowalska urodziła się 1 XI 1915 r. w Podzamczu w byłym powiecie garwolińskim, jako córka robotnika rolnego Józefa i Heleny z Dzienciołowskich. W 1934 r. ukończyła seminarium nauczycielskie, a dwa lata później – systemem eksternistycznym – uzyskała maturę. Miała bardzo trudny start zawodowy i ostatecznie w 1938 r. w Warszawie otrzymała posadę w szkole powszechnej. Podczas okupacji niemieckiej uczestniczyła w tajnym nauczaniu, a od 1943 r. podjęła studia przyrodnicze w konspiracyjnym Uniwersytecie Warszawskim. Jednocześnie od lutego 1944 r. pracowała w Państwowym Muzeum Zoologicznym, inwentaryzując głównie kolekcje po dawnym warszawskim Gabinecie Zoologicznym i Muzeum Branickich.

Po powstaniu warszawskim znalazła się w Opoczyńskim, gdzie uczestniczyła w tajnym nauczaniu. Po powrocie do Warszawy w 1945 r. kontynuowała studia na Uniwersytecie Warszawskim, które zakończyła w 1952 r., uzyskując dyplom magistra filozofii z zoologii ze specjalności anatomia kręgowców. Równolegle od 1 VI 1945 do 31 VIII 1947 r. pracowała w Pracowni Ichtiologicznej Państwowego Muzeum Zoologicznego.

Podczas studiów, na praktyce w Instytucie Rybackim w Gdyni, zainteresowała się problematyką oceanograficzną. Następstwem tego było podjęcie przez nią pracy w Muzeum Morskim w Szczecinie, gdzie pracowała w latach 1948–1950. Zorganizowała tam wystawę przyrodniczą, a jednocześnie podjęła studia nad historią polskich badań morskich. Podczas pobytu w Szczecinie dała się poznać jako popularyzator przyrody oraz historyk nauki. Jej artykuły umieszczane

w czasopismach „Szczecin”, „Tygodnik Wybrzeża”, „Kurier Szczeciński” stanowią interesujące przyczynki do dziejów badań naukowych Pomorza Zachodniego i oceanografii.

Po zmianie profilu Muzeum w Szczecinie w 1950 r. wróciła do Warszawy, gdzie podjęła pracę w Zakładzie Ewolucjonizmu Uniwersytetu Warszawskiego oraz w Państwowym Wydawnictwie Naukowym. Od 1952 r. zbierała materiały do historii ewolucjonizmu i zebrane materiały ogłosiła drukiem w 1953 r. Podczas tej pracy wiedziała już, że poświęci się głównie historii zoologii. Znała dobrze języki: rosyjski i niemiecki oraz łacinę (na tajnych kompletach podczas okupacji uczyła m.in. łaciny). Dokonała wielu przekładów (m.in. po magisterium ogłosiła we własnym tłumaczeniu książki: S. Žitkow: *Ssaki i ptaki świata*. Warszawa 1953; S. Naumow: *Zoologia kręgowców*. Warszawa 1954; E. Suworow: *Podstawy ichtiologii*. Warszawa 1954; L.A. Zenkowicz: *Morza ZSRR. Ich fauna i flora*. Warszawa 1959). Ogłosiła także dwie znakomite książki popularnonaukowe: *Nie tylko szkiełko i oko* (1962 r.) i *Morze Sargassowe* (1957 r.). Pierwsza z nich jest popularną historią nauk przyrodniczych, druga opowieścią oceanograficzną, w której wiele uwagi poświęcono ewolucji myśli przyrodniczej. Do tematyki tej oraz szeroko rozumianej historii ewolucjonizmu powracała kilkakrotnie, m.in. biorąc udział w opracowaniu wydania drugiego *O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego* Karola Darwina (druk 1955 r.), a także tłumacząc książkę N.N. Pawliszcikowa *Homunculus* (1962 r.).

Z pewnością byłaby znakomitym nauczycielem akademickim. W 1954 r. uznała, iż jej miejscem pracy może być jedynie Instytut Zoologii PAN (zawsze pisała tę nazwę: Instytut Zoologiczny), w którym studia nad historią zoologii można było prowadzić, mając do dyspozycji zasobną bazę źródłową. Pracę w tej placówce podjęła 1 IX 1954 r. i doczekała tam – niestety przedwczesnej – emerytury (1 IX 1975 r.). Powierzono jej stanowisko kierownika Działu Dokumentacji Naukowej, przemianowanego w 1962 r. w Dział Historii Zoologii, włączony 11 lat później do Biblioteki Instytutu Zoologii. Zakres i osiągnięcia Działu przedstawiła w artykułach *Dział Historii Zoologii w Instytucie Zoologicznym PAN* (1963 r.) oraz *Problemy dokumentacji i informacji naukowej w Instytucie Zoologicznym PAN* (1964 r.). W ostatnim z nich podkreśliła, że kierowana przez nią placówka – dysponująca zbiorami powstałego 150 lat temu Gabinetu Zoologicznego – „prowadzi dokumentację w 4 pionach: 1) na bazie materiału dowodowego (okazów zoologicznych); 2) kartotek dotyczących zbiorów i zbieraczy; 3) księgozbiorów; 4) materiałów dotyczących historii zoologii” (s. 36).

Z latami pracy Krystyny Kowalskiej w Instytucie Zoologii PAN wiąże się najbardziej optymalny okres rozwoju historii nauk zoologicznych w Polsce. Działyły wówczas organizacje społeczne: Komisja Przyrodnicza Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN oraz Zespół Historii Zoologii Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN. Kilkuosobowy zespół pracowników Działu Historii Zoologii w IZ PAN

podjął przede wszystkim kwerendy archiwalne i biblioteczne, które objęły także różne placówki ZSRR (Moskwa, Wilno, Leningrad) i NRD (Berlin). Owocem podjętych prac były m.in. publikacje: *Znaczenie poszukiwań archiwalnych w badaniach nad historią zoologii w Polsce* (1959 r.), *Wpływ Szkoły Głównej na rozwój zoologii w Polsce w drugiej połowie XIX wieku* (1964 r.), *Warszawskie kontakty Leona Cienkowskiego* (1966 r.). Do klasyki naszej historii nauki należą opracowania Krystyny Kowalskiej umieszczone w „Memorabilia Zoologica”: *Bendykt Dybowski. Materiały biograficzno-bibliograficzne. Część I* z 1960 r. (wspólnie z Anną Miłkaszewską-Mroczkowską), *Listy do Antoniego Wagi, Konstantego Branickiego i Benedykta Dybowskiego* pisane przez Władysława Taczanowskiego (1964 r., przy współudziale Anny Mroczkowskiej i Barbary Zielińskiej) oraz monografia z 1973 r. *Oktawiusz Wincenty Bourmeister-Radoszkowski (1820–1895)* napisana wspólnie z Mirosławą Dylewską, Anną Mroczkowską i Genowefą Podgórką.

Dział Historii Zoologii IZ PAN, kierowany przez Krystynę Kowalską oraz redakcja „Memorabilia Zoologica” ze Stanisławem Feliksiakiem przez lata stanowiły bodaj najczynniejszy zespół historyków nauki. W pracach tego zespołu uczestniczyli m.in. Tadeusz Jaczewski, Zygmunt Fedorowicz, Janina i Stanisław Feliksiakowie, Zbigniew Kawecki, Gabriel Brzęk, Józef Kożuchowski. Krystyna Kowalska redagowała kilka tomów „Memorabilia Zoologica” (prace Zygmunta Fedorowicza, Józefa Kożuchowskiego, Zbigniewa Kaweckiego, Gabriela Brzęka). W dziale tym zgromadzono, w oryginałach lub fotokopiach i odpisach, wiele źródeł do dziejów nauki w Polsce. Dzięki temu archiwalna część biblioteki Instytutu Zoologii PAN, obok Archiwum PAN oraz zespołu archiwalnego Muzeum Ziemi PAN, należy do najbardziej zasobnych w dokumenty do historii polskiej kultury.

Idea opracowania słownika biologów polskich narodziła się w latach pięćdziesiątych w kierowanym przez dr Alinę Szwajczerową Ośrodku Bibliografii i Dokumentacji PAN, gdzie prace były kontynuowane pod kierownictwem Bolesława Skarżyńskiego i Jerzego Fiericha. W 1966 r. powołano Komitet Redakcyjny z Tadeuszem Jaczewskim, Ludmiłą Karpowiczową (redaktorzy naczelni) oraz Stanisławem Brzozowskim, Krystyną Kowalską i Barbarą Zielińską (zespół roboczy). Od tej pory rozpoczęła się praca nad słownikiem. Wszelkimi poczynaniami (zestawienie list biogramów, rozmowy z autorami, opracowanie instrukcji itp.) kierowała bezpośrednio Krystyna Kowalska. W 1969 r. w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” przedstawiła ona zarys prowadzonych prac. W ostatnim zdaniu tej notatki zapisała: „Komitet Redakcyjny ma nadzieję, że w ciągu trzech lat *Słownik biologów polskich* znajdzie się w rękach użytkowników” (s. 587). Nie udało się jednak dotrzymać tego terminu. Wiele nadesłanych przez autorów haseł trzeba było weryfikować, a do tego niezbędne były kwerendy – nie tylko krajowe. Niektóre biogramy trzeba było ponadto ponownie opracować w zespole

redakcyjnym (Kowalska ogółem napisała 374 hasła!). Prace ostatecznie przejął inny redaktor naczelny oraz inny zespół roboczy. Ważne poznawczo dzieło ukazało się w 1987 r.

W dorobku naukowym Krystyny Kowalskiej problematyka biograficzna odgrywała bardzo ważną rolę. Jednym z pierwszych swych artykułów – o niemieckim ornitologu Pawle Robirnie – dała temu wyraz. W 1951 r. – wspólnie z Tadeuszem Jaczewskim – ogłosiła artykuły o Benedyckie Dybowskiem i Józefie Nusbaumie-Hilarowiczu. Insteresowała się dokonaniem Karola Linneusza i Karola Darwina. W 1959 r. życiorysem Wiktora Godlewskiego odnotowała swoją autorską obecność w *Polskim Słowniku Biograficznym*. Wspierała redakcję PSB informacjami o wyborze haseł, recenzjami i biogramami (ostatni – o Stanisławie Pietruskim – ukazał się w 1981 r.). Zgromadziła ponadto ogromne materiały archiwalne, dostępne dziś w Bibliotece Instytutu Zoologii PAN. Tamże w 1995 r. trafiła Jej spuścizna. Znajdują się w niej, przygotowane do druku, opracowania własne, a m.in. *Ludwik Młokosiewicz – pionier ochrony przyrody Kaukazu* (2 arkusze) oraz *Warszawski Gabinet Zoologiczny (1818–1919)* liczący około 160 stron. Po zinventaryzowaniu spuścizny ważniejsze opracowania z pewnością zostaną przygotowane do druku.

Znakomita polszczyzna, wnikliwa i bogata dokumentacja, a przede wszystkim ogromna wiedza, zwłaszcza o XIX-wiecznej historii nauk przyrodniczych, decydują o poważnej randze Jej twórczości. Niejako symbolem tego jest monograficzne ujęcie historii zoologii umieszczone w tomie IV z 1987 r. *Historii nauki polskiej*.

Krystyna Czesława Kowalska zmarła 18 XII 1994 r. w Warszawie i została pochowana na cmentarzu na Wólce Węglowej (28 XII 1994 r.).

SPIS PUBLIKACJI KRYSTYNY KOWALSKIEJ Z HISTORII NAUKI*

1. „*Apostol*” z *Wyspy Mętnej* [o ornitologu Pawle Robirnie z Pomorza Zachodniego]. „*Tygodnik Wybrzeża*” R. 3: 1948 nr 46 (120) s. 2.

* W wykazie publikacji Krystyny Kowalskiej przechowywanym w teczce personalnej w Bibliotece Instytutu Zoologii PAN wymieniono kilka pozycji, których nie udało się odnaleźć w bibliotekach warszawskich. Wśród nich – pod 1953 r. – zaznaczono opracowanie napisane (i prawdopodobnie wydane w formie powielonej) wspólnie z W. Błażejewiczem, S. Janionem i P. Trojanem *Bibliografia prac z dziedziny ewolucjonizmu* Nr 1 ss. 36; Nr 2 ss. 54.

Krystyna Kowalska zgłosiła do *Polskiego słownika biograficznego* więcej haseł niż ukazało się drukiem. Maszynopisy biogramów nieogłoszonych zapewne przechowywane są w redakcji tej serii wydawniczej.

2. Zdetronizowane „morskie dziwy” Bałtyku. „Szczecin” R. 3: 1948 nr 24 (98) s. 3. [Szkic z historii poznania fauny Bałtyku].
3. *Jak z krów morskich zrobiono syreny*. „Kurier Szczeciński” R. 6: 1950 nr 43 (1502) s. 6 [szkic z historii poznania fauny].
4. (wspólnie z Tadeuszem Jaczewskim), *Badacz Bajkału – Benedykt Dybowski*. „Życie Warszawy” R. 8: 1951 nr 163 s. 4 [Nazwisko Kowalskiej pominięte].
5. (wspólnie z Tadeuszem Jaczewskim), *Polski popularyzator darwinizmu* [Józef Nusbaum-Hilarowicz]. „Świat i Życie”. Ilustrowany dodatek tygodniowy „Dziennika Zachodniego”. Katowice Nr 29: 1951 s. 2.
6. *Linneusz Karol*. [w:] *Encyklopedia Współczesna 1957*. Warszawa 1957 s. 551–553.
7. *Polski badacz „Świętego Morza”* [Rec. książki: J. Chodzikowska, J. Jaster: *Tajemnica świętego morza czyli Benedykta Dybowskiego żywot nieurojony*. Warszawa 1957]. „Nowe Książki” 1957 s. 647–648.
8. *Trochę historii*. [w:] *Morze Sargassowe*. Warszawa 1957 s. 144–153.
9. (wspólnie z Włodzimierzem Serafińskim), *Gabinet Zoologiczny w Warszawie*. „Stolica” R. 13: 1958 nr 30 s. 9.
10. (wspólnie z Włodzimierzem Serafińskim), *Litewski bożek w Królikarni*. „Stolica” R. 13: 1958 nr 49 s. 10.
11. *Darwinizm w Polsce*. [w:] *Encyklopedia Współczesna 1959*. Warszawa 1959 s. 305–306.
12. *Godlewski Wiktor Witold*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 8. Wrocław 1959 s. 187.
13. *Młokosiewicz Ludwik*. [w:] *Encyklopedia Współczesna 1959*. Warszawa 1959 s. 461–462.
14. *Znaczenie poszukiwań archiwalnych w badaniach nad historią zoologii w Polsce*. [w:] *Zjazd Anatomów i Zoologów Polskich w Krakowie*. Streszczenia referatów. Kraków 1959 s. 263–265.
15. (wspólnie z Anną Mikłaszewską-Mroczkowską), *Benedykt Dybowski. Materiały biograficzno-bibliograficzne*. Część I. Wrocław 1960 ss. 99 – „Memorabilia Zoologica” 5.
16. *Nie tylko szkiełko i oko*. Warszawa 1962 ss. 194 – Biblioteka „Problemów” T. 54.
17. *Cuvier Georges*. [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN* T. 2. Warszawa 1963 s. 639–640.
18. *Benedykt Dybowski*. [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN* T. 3. Warszawa 1963 s. 210.
19. *Dział Historii Zoologii w Instytucie Zoologicznym PAN*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” R. 8: 1963 s. 324–328.

20. *Problemy dokumentacji i informacji naukowej w Instytucie Zoologicznym PAN*. „Biuletyn Ośrodka Dokumentacji i Informacji Naukowej PAN” 1964 nr 2 (5) s. 31–36.

21. *Wpływ Szkoły Głównej na rozwój zoologii w Polsce w drugiej połowie XIX wieku*. „Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego” T. 5: 1964 zesz. 1 s. 28–33.

22. [Wprowadzenie, teksty wiążące, komentarze] [w:] W. Taczanowski: *Listy do Antoniego Wagi, Konstantego Branickiego i Benedykta Dybrowskiego*. W opracowaniu Krystyny Kowalskiej, Anny Mroczkowskiej i Barbary Zielińskiej. Wrocław 1964 ss. 317 – „Memorabilia Zoologica” 12.

23. (wspólnie z Barbarą Zielińską), *Warszawskie kontakty Leona Cienkowskiego*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” Ser. B zesz. 12: 1966 s. 41–69.

24. *Feliks Paweł Jarocki (1790–1865)*. „Wszechświat” 1968 zesz. 6 s. 160–161.

25. *Jubileusz stu pięćdziesięciolecia Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Warszawskiego*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” R. 13: 1968 s. 862–865.

26. *Postowie. Polacy – badacze Bajkału*. [w:] L.L. Rossolimo: *Bajkał*. Z języka rosyjskiego przełożyła i uzupełniła „Posłowiem” Krystyna Kowalska. Warszawa 1969 s. 204–221.

27. *Słownik biologów polskich*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” R. 14: 1969 s. 584–587.

28. *Koźmiński Zygmunt*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 15. Wrocław 1970 s. 71–72.

29. *Kremky Jerzy Wiesław*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 15. Wrocław 1970 s. 273–274.

30. *Krzysik Stanisław Marian*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 15. Wrocław 1970 s. 559–560.

31. *Leśniewski Paweł Eustachy*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 17. Wrocław 1972 s. 176–177.

32. *Lgocki Henryk Maria*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 17. Wrocław 1972 s. 265–266.

33. *Lubomirski Władysław Emanuel*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 18. Wrocław 1973 s. 63–65.

34. *Łagowski Józef*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 18. Wrocław 1973 s. 191–192.

35. (wspólnie z Mirosławą Dylewską, Anną Mroczkowską i Genowefą Podgórską), *Oktawiusz Wincenty Bourmeister-Radoszkowski (1820–1895)*. Wrocław 1973 ss. 121 – „Memorabilia Zoologica” 25.

35. *Antoni Waga i jego związki z ziemią tomżyńską 1799–1890*. [w:] *Rodzina Wagów w kulturze polskiej*. Praca zbiorowa pod red. W. Grębeckiej. Warszawa 1974 s. 77–95.

36. *Władysław Waga – poeta i powstaniec 1836–1865*. [w:] *Rodzina Wagów w kulturze polskiej*. Praca zbiorowa pod red. W. Grębeckiej. Warszawa 1974 s. 97–110.

37. *Mączyński Wojciech Roman*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 20. Wrocław 1975 s. 345.

38. *Tadeusz Jaczewski 1899–1974*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” R. 20:1975 s. 89–96.

39. *Młokosiewicz Ludwik Aleksander*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 21. Wrocław 1976 s. 437–438.

40. (wspólnie z Janem B. Szczepkim), *Molleson Władysław*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 21: Wrocław 1976 s. 634–635.

41. *Możejko (Dunin-Możejko) Bronisław*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 22. Wrocław 1977 s. 176–177.

42. *Mukicki Zygmunt Tadeusz*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 22. Wrocław 1977 s. 258–259.

43. *Nieszkowski Jan*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 23. Wrocław 1978 s. 64–65.

44. *Pietruski (z Siemuszowej Pietruski) Stanisław Konstanty*. [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 26. Wrocław 1981 s. 182–184.

45. [374 hasła] [w:] *Słownik biologów polskich*. Red. S. Feliksiak. Warszawa 1987 ss. 617. [Niektóre hasła zostały napisane z różnymi autorami].

46. *Zoologia*. [w:] *Historia nauki polskiej*. Pod red. B. Suchodolskiego. T. IV. 1863–1918. Cz. III. Red. tomu Z. Skubała-Tokarska. Wrocław 1987 s. 359–383.

Zbigniew J. Wójcik
(Warszawa)

